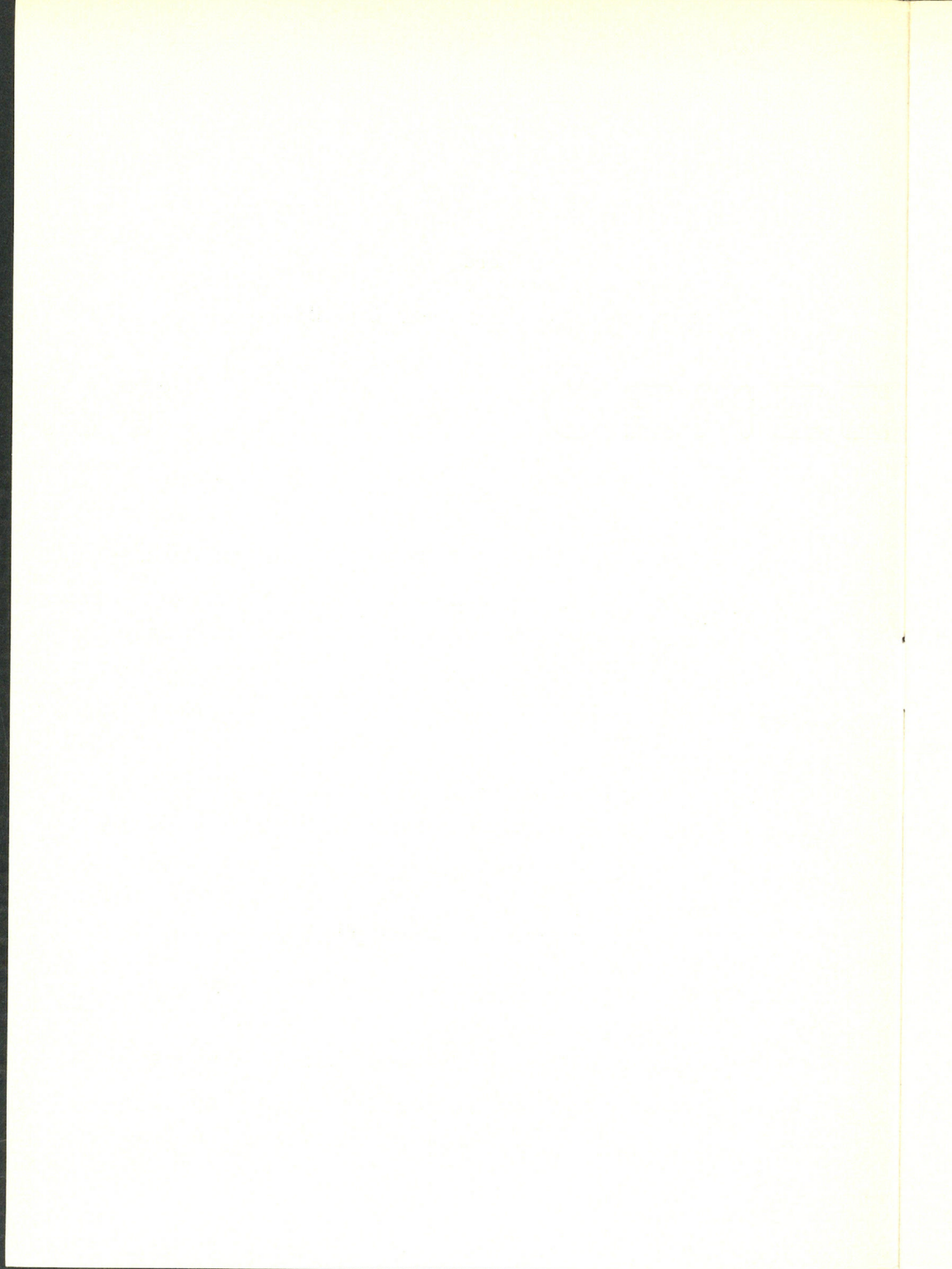

CENTRAAL MUSEUM DER GEMEENTE UTRECHT.

B R A Z I L I A A N S E V O L K S K U N S T

17 maart - 15 mei 1960

Het leek ons interessant en dienstig, naast de voor een deel op Europa georiënteerde werken der tentoonstelling "Moderne Braziliaanse Kunst", bestaande uit schilderijen, beeldhouwkunst en grafiek, ook met enkele specimina der Braziliaanse volkskunst, die veel meer een eigen lokaal karakter heeft bewaard, te illustreren.

Uit de verzameling van Mevr. S. de Clercq-Westerhout te Amsterdam zijn vele waardevolle objecten in bruikleen verkregen, alsook tekeningen die zij van Caraja-indianen vervaardigde. Het Koninklijk Museum voor de Tropen te Amsterdam en ondergetekende hebben eveneens een reeks voorwerpen voor deze afdeling ter beschikking gesteld.

In de Braziliaanse volkskunst worden drie grote groepen onderscheiden: 1) De Noord-Oostelijke, voornamelijk in de staat Pernambuco gesitueerd, die in hoofdzaak plastieken voortbrengt (zie vitrine I); de bevolking in het Noord-Oosten, vooral in het achterland, de sertão, bestaat grotendeels uit afstammelingen van blanken en indianen.

2) De Afro-Braziliaanse, de kunst der in Brazilië wonende negers, afstammelingen van de in de 16e en de 17e eeuw en ook later nog geïmporteerde negerslaven.

Deze kunst vinden wij speciaal in de staat Bahia (zie vitrine I).

3) De kunst der indianen, de oorspronkelijke bewoners die thans hoofdzakelijk in de staat Mato Grosso (het Grote Woud) en het Amazonegebied wonen. (zie vitrines II, III, IV)

GROEP I

De plastieken uit het Noord-Oosten beelden volkstypen en dieren uit, ook voorwerpen en gebeurtenissen uit het dagelijks leven. De mooiste exemplaren worden vervaardigd door de leden van de familie Vitalino, die hun signaturen aanbrengen op hun figuren. Een kenmerk ervan zijn de zwart-witte "kraal-ogen". Er zijn echter vele anderen die dergelijke plastieken maken als versiering voor hun huizen of als speelgoed voor hun kinderen.

Tentoongesteld zijn:

Een groep Retirantes, voorstellende de "trek" der bevolking uit het achterland, de "sertão", naar het Zuiden of naar de steden, bij perioden van grote droogte, waardoor het Noord-Oostelijk gedeelte van Brazilië zo frequent wordt geteisterd.

Een cangaceiro, een vogelvrijverklaarde uit het Noord-Oosten, zoals ook de bekende Braziliaanse schilder Candido Portinari hem afbeeldt (zie cat.nr.91).
Vaqueiros, koeienherders te paard.

Bruid en bruidegom te paard.

Kinderdoop.

Het bereiden van het maniok-meel, (tapioca): het schrappen van de maniok-knollen, het persen van pulp, het zeven en het roosteren.

Verschillende muzikanten.

De kapitein te paard is een typische figuur uit het volksballet Bumba meu Boi (Bumba mijn os), een ballet dat uit Portugal afkomstig is en elementen vertoont van de middeleeuwse mysteriespelen, vermengd met Afro-Braziliaanse bijdragen. De hoofdpersonen zijn Boi (de os) en de Capitano (de Kapitein), de eigenaar van de os. Het spel concentreert zich om de dood van de os, die weer tot leven wordt gewekt.

Een groep op zich zelf vormen de milagres, de lokale naam voor houten ex-votos, waarvan twee mooie voorbeelden in de vorm van een mannenhoofd aanwezig zijn. Deze milagres worden gemaakt door plaatselijke specialisten, meestal timmerlieden. Zij worden geplaatst bij kruizen of kapellen, die opgericht werden, waar iemand een geweldadige dood is gestorven. Het gebruik van milagres, dat beperkt blijft tot de Noord-Oostelijke staten van Brazilië, is geheel ingepast in het Katholieke geloof, ~~Waar~~ de ex-voto geschonken wordt als blijk van dank-

baarheid na gebedsverhoring. Het ontstond waarschijnlijk echter onder een oorspronkelijke West-Afrikaanse beïnvloeding.

GROEP II

De kunst der oorspronkelijk uit Afrika geïmporteerde negers is voor een groot gedeelte gebaseerd op oude Afrikaanse gebruiken en bijgeloof. Scheiding van goed en kwaad speelt hierin een grote rol.

Tentoongesteld zijn:

Smeedijzeren figuren met staf en speer. Het zijn rituele voorwerpen, die thuis horen in de religieuze Afro-Amerikaanse ceremonies, meestal aangeduid als candomblé, die vooral rond het centrum Salvador (Bahia) in ere worden gehouden. Er is nog steeds veel overeenkomst met de riten, zoals die tijdens de slavenimport in Zuid-Amerika werden meegebracht. De figuurtjes stellen de persoon voor van Exu, oorspronkelijk de boodschapper der goden, zonder wien niets kan gebeuren. Hij dient als wachter en verpersoonlijkt tevens woede en opvliegendheid. Dikwijls treedt hij op als de onruststoker. Tijdens het ritueel wordt aan hem het eerst geofferd, opdat hij het ceremonieel niet in de war stuurt. In Brazilië is hij minder gevreesd, aangezien men er zeker van is, dat hij door bepaalde riten tot kalm-

te kan worden gebracht. Door de Clerus wordt hij dikwijls geïdentificeerd met de duivel, waarop ook zijn uitbeelding met horens en staart wijst. Soms zelfs wordt het Exu-ritueel uitgelegd als een uitbanning van de duivel. Op een der schilderijen van Elisa Martins de Silveira komen ettelijke van deze figuurtjes voor, waar de cangaçeiro - aanvoerder Lampeao in de hel aankomt (cat.nr.118).

Macunaíma, geboren in het oerwoud, zoon van de angst der schaduwen. De Indiaanse Tapagnumas bracht hem op een nacht, toen de stilte zo groot was, dat men het gemurmel van de vogel Turacoera kon horen, als een zeer lelijk kind ter wereld. De tentoongestelde figuren geven dus de Indiaan gezien door het oog van de neger.

Het kwaad afwerende handen, gesneden aan de uiteinden van een boomtak.

"Wens-Poppen", die tesamen gebonden in het water worden geworpen, in de hoop, dat een van degenen, die zij verbeelden, van de andere persoon zal gaan houden.

Kralen kettingen, ieder met een speciale betekenis (van veel belang zijn de handjes, die het kwaad afweren).

Kettingen, gemaakt van tapirtanden of uit de nagels van de panter.

Groep III

Van de oorspronkelijke talrijke Indianen zijn thans door vermenging en uitsterving ~~ing~~ nog slechts een 150.000 over. De nog raszuivere stammen worden thans beschermd door de "Dienst voor de bescherming der Indianen", die posten onderhoudt, verspreid over het gehele Indiaanse gebied.

Al de door ons tentoongestelde voorwerpen uit deze groep zijn afkomstig van de Caraja-Indianen, die wonen langs de rivier de Araguaia, die de grens vormt tussen de staten Goiás en Mato Grosso. Deze Indianen hebben hun nederzettingen op het in de Araguaia gevormde eiland Bananal, dat bijna zo groot is als Portugal; zij leven van de visvangst en van wat landbouw.

Bij hen heerst het gebruik zich na het dagelijks bad te beschilderen. Dit is ook te zien op Portinari's portret van een Caraja-Indiaanse (zie cat.nr.92). Het teken van hun stam is een op elk der jukbeenderen geschilderde cirkel.

De Carajas zijn de enige Braziliaanse Indianen, die figuurtjes uit klei vervaardigen. Deze plastiek heeft een primitief karakter, wordt met de hand uit klei gevormd en bij het vuur gedroogd, waarna zij beschilderd wordt met het niet zeer houdbaar sap van de genipapo (een soort aardappel, die een zwarte kleurstof geeft) en van de urucu (een vrucht waar rode verfstof uit

wordt verkregen). Deze zelfde verfstoffen worden ook gebruikt voor de beschildering van het eigen lichaam. De plastiekjes hebben veelal een religieuze betekenis, die men voor de blanken geheim houdt. Ook stellen zij wel de dagelijkse bezigheden voor. Zo zien wij vrouwen bezig, die in een schaal de maniok-wortel raspen op de ruwe tong van de pirarucu, een reusachtige vis, of mannen in hun boten terugkomend van de visvangst, die zij met pijl en boog beoefenen. Zeer bijzonder zijn de vrouwenfiguurtjes met hoofdtooi van bijenwas (vruchtbaarheidsfiguurtjes).

De Caraja-Indianen zijn verzot op de dans; hierbij dossen zij zich uit met fraaie veelkleurige veren hoofdtooien en oorversierselen en gebruiken zij, eveneens met veren versierde en met zaden gevulde rammelaars (maraca). Door hun dans trachten zij de boze geesten af te weren en de goede gunstig te stemmen. Hun gebruiksvoorwerpen beschilderen zij soms met dansende Caraja-vrouwen, welk onderwerp ook Portinari geïnspireerd heeft bij zijn Caraja-danseres (zie cat.nr.93).

Tekeningen en foto's illustreren het leven der Caraja-Indianen. Zij tonen hun behuizingen, enkele fraai uitgedoste dansers, het vervaardigen en beschilderen van de plastiekjes en het maken van de veren versierselen, hetgeen gedaan wordt door de vrouwen en de kinderen. De mannen maken grotere figuren van licht hout.

Het Koninklijk Museum voor de Tropen en Mevrouw de Clercq-Westerhout zij hier dank gebracht voor de ons toevertrouwde bruiklenen en voor hunne waardevolle inlichtingen.

Dr Maria Elisabeth Houtzager
directrice Centraal Museum.

